

Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 183

Klâsik Türk Edebiyatı Topluluğu

III. KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI SEMPOZYUMU

(Prof. Dr. Cem DİLÇİN Adına)

13 Şubat 2009 KAYSERİ

- BİLDİRİLER -

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Öğr. Gör. Dr. Abdülkadir DAĞLAR

Okt. Dr. Ahmet TANYILDIZ

KAYSERİ 2011

NÂBÎ'NİN MİZAH-HEZEL ÖRNEĞİ BİR MEKTUP ŞERHİ

Abdülkadir DAĞLAR*

*Münşe'ât-ı dehrde her lafz bir ma'nâyadur
Biz de bu inşâ-yı kevnûn tâze bir maзмûniyuz'*

Agâh Sırrı Levend (1989: 40), Divân edebiyatında gülmece ve yerginin, latife (şaka) ile şetm ü kadh (sövme) arasındaki yelpazede hezl-mizah (alay ve gülmece), mutâyebe-mülâtafa (şakalaşma), hicv (yergi), ta'rîz (sataşma ve taşlama), tehzîl (alaya alma, gülünç hâle getirme), şathiyyât (deli saçması sözler), zemm (yerme ve kınama) gibi isimlerle ve bazı nüanslarla yer aldığını ileri sürmektedir. Levend'in "gülmece ve yergi" başlığı altında vermiş olduğu bu unsurları, mizahın şakalaşma ile sövme arasındaki geniş alanda çeşitli üslup ve derecelerde birer tecellîleri olarak değerlendirmek de mümkündür.² Mizahın günümüzde komedi, kara mizah, ironi, humor, satır gibi aralarında nüanslar bulunan Batılı kavramlarla da ifade edildiği, bunların kavram ve anlam olarak yukarıdaki yelpazede bir şekilde karşılık bulunduğu söylenebilir.

Divân edebiyatında kıt'adan mesnevîye kadar tüm manzum şekillerde kendine yer bulabilen, daha çok letâyif, hezliyyât, hicviyyât gibi edebî türler vasıtasıyla varlığını sürdüren mizahî geleneğin canlı olarak yaşadığı ve yaşatıldığı alanlardan biri de mektuplardır. İki taraf arasında özel bir mahremiyet alanının metinleri olması, mektuplarda mizahın çok daha rahat bir şekilde neşv ü nemâ bulmasını sağlamıştır. Kişilere özel veya çeşitli

* Öğr. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi KAYSERİ. adaglar@erciyes.edu.tr

¹ Bu beyit, Nâbî'nin 1710'da Halep'ten İstanbul'a döndüğü sıralarda, ikinci İstanbul döneminde, ki bu dönem Nâbî'nin öldüğü 1712'ye kadar iki yıllık bir dönemdir, Mirzâzâde Sâlim'in Divân'ının derkenârına hâtıra kabilinden yazmış olduğu beş beyitlik gazelin dördüncü beytidir. (İnce 2005: 631)

² Mizahî şakalaşma ile sövme arasındaki geniş yelpazenin tümü olarak kabul eden ve Anadolu Türk kültürü ile Divân şiirindeki zengin örneklerini değerlendiren bir çalışma için bkz. Tunca Kortantamer, *Temmuzda Kar Satmak*, (Hazırlayanlar: Fatih Ülken-Şerife Yalçinkaya), Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.

şahıslara ait mektupların derlendiği münşe'ât mecmûalarında mizahî nitelikli pek çok mektuba rastlamak mümkündür.³

Bu makale, "...leţâyif-i muhâzarâtı müstaḥzır târikü'l-külfet lezizü's-şohbet şi'r ü inşâda yegâne..." (Şeyhî Mehmed Efendi; Özcan 1989: 472) ifadeleriyle tanıtılan Nâbî'nin, mizah dâiresinde, hezl (alay) ile şetm ü kadh (sövüp sayma) arasında bir üslûpla kaleme aldığı bir inşâ örneğini ele almaktadır. Makaleye konu olan mektup şerhi, kendisiyle birlikte birkaç husûsun ele alınması ve tartışılmasının da zemini olacaktır. Bu çerçevede, eserlerinden hareketle Nâbî'nin mizahî yönüne değinildikten sonra mektup şerhleri yüzeysel bir şekilde ele alınacak, ardından bu mektup şerhinin üslûbu ve muhtevâsı ile birlikte arka plân, bağlam ve yazar ekseninde metin değerlendirmesi yapılacak, çalışmanın sonunda mektup şerhinin tenkitli metnine yer verilecektir.

1. Nâbî'de Mizah: "Nâbî'nin Mizah Anlayışı" adlı çalışmasında Mahmut Kaplan (2008b) Nâbî'nin mizahî yönünü ve mizah anlayışını onun Dîvân'ı, Hayriyye'si ve Münşe'ât'ından hareketle ele almıştır. Bu çalışmadan, birkaç örnek dışında, Nâbî'nin ferdi merkeze alan mizahtan çok toplumsal mizahı benimsediği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Nâbî, Hayriyye'de "*Der Beyân-ı Żarar-ı Hezl ü Müzâh*" başlığı altında bazı beyitler ile hezl ve mizahın dostluğa verdiği zararlardan bahsetmektedir:⁴

*"Eyleme hezl ü müzâhı pîşe
Düşürür dōstlaruñı teşvîşe*

*Dōstı itme laţifeyle fidā
Ḥaḳḳ-ı nân u nemeki itme hebā*

*Aşdıḳāya sebeb-i nefret olur
‘Āḳıbet vāsıṭa-i vaḥşet olur*

³ Bu mektuplar ve üzerlerinde yapılan incelemelere örnek olarak bkz. Tunca Kortantamer, "Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XI, İstanbul 1991, s. 215-228; Cumhuriyet Ün., "Nâbî'nin Bir Latifesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2008, s. 241-258.

⁴ Farklı kaynaklardan bu çalışmaya alınan örnek beyitlerin transkripsiyonu ve imlâsı hususunda, küçük çaplı birkaç değişiklik dışında ilgili kaynakların tercihleri korunmuştur.

...
Ğaraž-âlûde nikât-ı ser-tîz
İder aħbâbuñ lebrîz-i sitîz

...
Eyleme kimseyi zemm ü ğıybet
‘Aybdur ‘âķil olana bu şıfat

Żevķi yok ‘âlemi yok lezzeti yok
Günehi ğayrı me‘âşîden çok

Döstlar olmaz olur senden emîn
Nâmuñ añılsa iderler nefrîn” (Kaplan 2008a: 217-219)

Bu beyitlerde Nâbî hezl ve mizahın bilhassa “dostluk” kavramı üzerindeki olumsuz etkilerine vurgu yapmıştır. Buna göre hezl ve mizah her şeyden önce dostların dostluğuna hâlel getirir. Nâbî'nin mizah ile ilgili Hayriyye’de açıkladığı diğer görüşlerinden onun “*mizahı hoş karşıladığı, ancak insanları inciten, kalb kırıcı hezl ve şakalara karşı olduğunu*” söylemenin mümkün olabileceğini ifade eden Kaplan’a göre, eserlerinden anlaşılabilirdiği kadarıyla Nâbî “*Hayriyye’de ileri sürdüğü görüşlere uygun olarak kimseyi zemetmemiş, kimsenin kalbini incitmek için söz okuna baş vurmamıştır*” (2008b: 280), “*Nâbî’nin mizahı gülümseten, rahatsız etmeyen, gönül açıcı, düşündürücü bir mizahtır*” (2008b: 288). Kaplan (2008b: 288) ayrıca, “*birkaç kıta ve bazı mektuplarındaki müstehcen ifâdeler dışında Nâbî’nin nezih bir mizah üslûbu olduğu*” tespitinde bulunmuştur.

Nâbî, yaşadığı dönemden günümüze kadar zihinlerde va’z u nasihatlar edici, tavsiyeler verici, âdâb-ı muâşeretin müşahhas timsâli, görmüş geçirmiş vakûr bir insan portresi çizmiştir. Bunda edebiyat tarihçilerinin onu şiirde “hikemî tarz”ın en önemli temsilcisi olarak zirveleştirmelerinin de yadsınamaz bir rolü bulunmaktadır. Bu *muhterem Nâbî* ile mizahî bazı şiir ve inşâ örneklerindeki *insafsız ve muzip Nâbî* modellerinin birbirine tekâbül edememesi çoğu zaman saha ilgililerini de zor durumda bırakmıştır. Helâl ve hoşgörü dâiresinin dışı olarak kabul edilen alanların müstehcen ifadelerle ihsas edilmesi, geleneğin pek çok şâiri gibi Nâbî’ye de yakıştırılamamıştır. Agâh Sırrı Levend (1989: 40) bu meselede “*Hepsi de din adamı kılığını taşıyan ve ağır başlı olması gereken bu sarıklı cübbeli, bıyıklı sakallı, evli barklı, çoğu yüksek aşamalara ulaşmış kişilerin,*

bugün bir tulumbacının bile çekinmeden söyleyemeyeceği bu müstehcen sözleri, nasıl olup da kalemlerinin ucuna getirebildiklerine şaşmamak elde değildir.” sözleriyle şaşkınlığını dile getirmiş, bu durumun sebeplerini o dönem toplum hayatının genel özellikleri ve kısırlığı, kadının toplumda yerinin olmaması, müstehcen ifadelerin bulunduğu metinleri okuyacak durumda okur yazar kadın profilinin eksikliği, erkeklerin zevklerinde ve eğlencelerinde başbaşa kalmış olmalarına bağlamış, erkeklerin yanlarında çekinebilecekleri kadın olmadığından rahatça kaba saba sohbet edip açık saçık sataşma ve şakalaşmalarda bulunabildiklerini ve bu minvalde yazılan şeyleri okuyabildiklerini belirtmiştir.

Dîvân şâirlerinin yergi amacıyla en çok istihzâ, istidrâk, ta'rîz ve kinâye sanatlarını kullandıklarını belirten Mine Mengi (2000: 83), birbirlerinden kesin çizgilerle ayıramayan bu sanatların “görünenle kastedilenin çelişkisine dayanan dolaylı anlatım tekniğinden yararlandıklarını” ifade etmektedir. Hâl böyle olmakla birlikte kimi metinlerde bazı yergilerin (şetm ü kadh) kelimelerin doğrudan ilk ma'nalarının kastedildiği müstehcen ifadelerle yapıldığı görülmektedir. Nâbî'nin mektup şerhine bir hazırlık mahiyetinde, onun müstehcen ve galiz ifadeler içeren şiirlerine bir göz atmak, Nâbî'nin aşağıda metni verilen mektup şerhindeki üslûbu hakkında yapılacak değerlendirmenin sıhhati açısından faydalı olabilir:

Nâbî'nin Haleb kadısı Abdülhalimzâde hakkında yazdığı

*“Bu güne dadı fuzı kalmadığı Şehbānuñ
Emîn-i memlehanuñ bî-nemekligindendür
Bu deñlü bār-ı girān olduğu bu memleketüñ
Humâr-zāde fakîrüñ eşekligindendür”* (Bilkan 1997: 1144)

kıt'asında, karakter ve davranışa yönelik olarak normal karşılanabilecek hiciv üslûbu; yaşlanması nedeniyle gözden düşen bir dilberin durumunu anlattığı

*“Haş geldi fenā buldı sitem-kârlığı
Raḥme bedel oldu 'aşık-âzârlığı
La'l-i lebi kırtlandı mânend-i kirâs
Def' oldu gözinden eski bîmârlığı”* (Bilkan 1997: 1233)

rubâ'isinde, fiziksel duruma yönelik istihzâ ve hezl üslûbuna kaymış görünmektedir. Nâbî'nin, dönemi ile ilgili toplumsal tenkit içerikli “kaydında” redifli gazelinin

“Gerçi vardur bulunur cām ü sebû kaydında

Ekşeri nâs velî kîr ü gelû kaydında”(Bilkan 1997: 974)

şeklindeki matla' beytinde,

“Çekdi ol sîm-teni püşte rakîb-i me'bûn

Döndi 'ayniyle gümüş çullı ata ol ħar-ı dūn”

Bilkan 1997: 1242)

müfred matla'ında ve

“Şâh-ı zeker añlamaz ne şayf u ne şitâ

Dîl-ĥ'âhı olan yırde bulur neşv ü nemâ

İnzâlde kûn-ı zartanâk-ı yâre

Âmîziş ider leţâfât-i âb u hevâ”(Bilkan 1997: 1174)

rubâ'isinde şetm ü kadh üslûbu üzere, âmiyâne tabirle belden aşağı, müstehcen ifadeler kullandığı görülmektedir. Nâbî'nin, gazellerini tehzîl etmekle uğraşan Hevâyî ve onun arkadaşı Kıyâmî hakkında aynı üslûpta söylemiş olduğu

“N'ola şî'rde itseler ittiĥâd

Hevâyî Kıyâmî çü şîr ü şeker

Ara yırde var nisbet-i imtizâc

Hevâyî dübürdür Kıyâmî zeker”(Bilkan 1997: 1146)

kıt'ası, doğrudan şahıs ismi vermesi açısından önem arz etmektedir.

Bu örnekler, Nâbî'nin Hayriyye'deki hezl ü mizahla ilgili nasihatları ile çelişmekte, yine aynı eserdeki “*Der Beyân-ı Şeref-i Ĥulĥ-i Ĥasen*” başlığı altındaki

“Kimseye virme ĥuşûnetle cevâb

Luţf ile 'izzet ile eyle ĥitâb

Kimsenüñ 'aybını urma yüzine

Güşuñı bâb-ı kabûl it sözine

Eyleme kimseyi kaţ'â techîl

İtme maĥlûĥ-ı Ĥudâyı taĥcîl

Kimsenüñ hâline ta'n itme meded

Ki olur hâşılı endüh-ı ebed" (Kaplan 2008a: 227)

beyitlerindeki tavsiyelerini de boşlukta bırakmaktadır. Nâbî'nin Hayriyye'yi 1701 yılında yani yaşlılığının başladığı dönemde kaleme aldığı (Kaplan 2008a: 64) hesaba katılırsa, onun, belki de daha önce yazmış olduğu bu şiirlerden dolayı, sonradan pişmanlık duymuş olabileceği gibi iyimser bir ihtimal üzerinde durmak mümkündür. Ancak, aşağıdaki mektup şerhinin yazılışının Hayriyye'nin te'lif tarihinden daha sonra gerçekleşmesi bu ihtimali çürütüyor görünmektedir.

2. Mektup Şerhleri: Birçok türde manzum ve mensür eserin muhtelif hacimlerde Arapça, Farsça ve Türkçe şerhlerinin yapıldığı klâsik Türk kültüründe sayıları az da olsa, genelde dinî ve tasavvufî nasihatâmiz mektupların şerhleri de görülmektedir. Yazma kitaplıklarında Abdurrahmân-ı Câmî'nin bir mektubunun Arapça şerhi,⁵ Tâhir bin Hüseyin'in nasihat mektubunun Türkçe şerhi,⁶ Muhammed Said Efendi'ye ait tasavvufî bir mektubun Türkçe şerhi⁷ gibi bazı mektup şerhlerinin varlığı bilinmektedir. Bunların yanında, Hacı İbrâhim Efendi, Şinâsî'nin Fransa'dan annesine yazdığı mektubu, Şerh-i Belâgat adlı eserinde, belâgat açısından ciddî ve ağır bir dille eleştirerek şerh etmiştir. (Dağlar 2007: 360-361)

Bu yazılı mektup şerhi geleneğinin yanında, Nakşebendiyye'nin ileri gelenlerinden Ahmed Fârûk-ı Serhendî veya meşhur adıyla İmâm-ı Rabbânî'nin "Mektûbât"ı gibi bazı mutasavvıfların ve din adamlarının dostlarına, müridlerine veya talebelerine yazmış oldukları mektuplar geçmişten günümüze bazı tekke, dergâh ve mahfillerde şifâhî olarak okunup şerh edilegelmiştir.

3. Nâbî'nin Mektup Şerhi ve Şerh Geleneğindeki Yeri: Mahmut Kaplan (2008b: 288), Nâbî'nin Mahmut adlı biri ile şakalaşmalarının yer aldığı birkaç mizahî mektuptan söz ederek, bu mektupların Münşe'ât-ı Nâbî nüshalarında yer almadığını, Millî Kütüphane'de bulunan bir mecmûa içinde bulunduğunu belirtmiştir. Yapılan araştırmada tespit edilebildiği kadarıyla Süleymaniye Kütüphanesi ile Ankara Millî Kütüphane'deki iki mecmûada

⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2808/2.

⁶ Ankara Millî Kütüphane, Mf 1994 A 2264.

⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hayri-Abdullah Efendi, 55.

Nâbî'ye ait bir cevabî mektup ile ona gönderilen mektubun şerhinin birer nüshası yer almaktadır. Bu mecmûaların dışında, Münşe'ât-ı Nâbî'nin Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshasında da bu mektup ve mektup şerhi yer almaktadır. Bu noktadan hareketle, Nâbî'ye ait bu inşâ örneğinin Münşe'ât'ının tüm nüshalarında değil de, muhtemelen sonradan yeniden tertib edilen bazı nüshalarında bulunduğu söylenebilir.

Bu üç nüshanın tenkidıyla kurduğumuz metne kaynaklık eden nüshalarda her üç müstensih de bu metinler hakkında birer ön açıklamada bulunmuşlardır. Bu açıklamalardan, meşrûh mektubu Silâhdâr Vezîr İbrâhîm Paşa, Mahmûd adlı hizmetçinin lisânından Habeşîzâde Abdürrahîm Bey (Rahîmî)'e yazdırmış olduğu anlaşılmaktadır.

Başlığında, bir şerh metni olduğu vurgulanan Nâbî'nin söz konusu mektup şerhi, şerh geleneğinin neresinde yer alır? Bu soruya verilebilecek cevaplar birkaç noktada toplanabilir:

Klâsik metin şerhleri genel olarak beyit/mısra veya cümle birimini ele alıp kelime ve terkiplerinin anlamını gramatikal özelliklerini de dikkate alarak verdikten sonra bu maddî zeminde çeşitli açıklama ve yorumlamalarda bulunma esasına göre şekillenmiştir. Bu mektup şerhi ise bir metin şerhi değil, “duygu ve düşüncelerin şerhi”dir.

Metinde, meşrûh metni anlama, anlatma amacı ve çabası yoktur. Meşrûh metin zaten muhataplarınca rahatlıkla anlaşılabilir bir dille yazılmıştır; bunun yanında izah edilmeye muhtaç kavramlar ve remizler de içermemektedir. Öyle ki, Nâbî'nin şerh metni ağır inşâ dili ve üslûbu ile kaleme alınmıştır, meşrûh mektubun metninden daha müşkildir. Bu şerhte tercüme bulunmaz; çünkü bu bir “dil içi şerh”tir, meşrûh metin de Türkçedir.

Metinde cümle veya kelâm birimleri tek tek veya bir iki yerde birleşik bir şekilde şerhe tâbi tutulmuştur. Şerh sırasında cümle veya kelâm içindeki bazı kelime, terkip ve ifadeler tekrar edilerek yorumlanmıştır. Bu mektup şerhi görselliği olan bir “şeklî şerh”tir.⁸

Muhtevasından, kullanılan dil, üslûp ve merâmî beyân yollarından hareketle metnin “mizahî metinler ve şerhler” sınıfına girdiği söylenebilir.

⁸ Hacı İbrâhîm Efendi'nin mektup şerhi de bu durumda şeklî bir şerh örneği olarak kabul edilebilir. (Dağlar 2007: 360-361)

4. Biyografik Bilgiler: Muhtevaya geçmeden önce, Nâbî'nin mektup şerhinin zaman, zemin ve şahıs ilişkileri açısından konumlandırılabilmesi için Nâbî, Silâhdâr İbrâhîm Paşa ve Habeşizâde Abdürrahîm Bey'in biyografi çizgilerini kısaca vermek yerinde olacaktır:

Yûsuf Nâbî 1642 yılında Ruha (Urfa)'da doğdu. 1666 yılında İstanbul'a gittikten sonra IV. Mehmed'in musâhibi Damat Mustafa Paşa'nın dostluğunu kazandı. 1678-1679 yılında Râmî Mehmed ile beraber hacca gitti. 1683-1687 yılları arasında Musâhib Mustafa Paşa'nın kethüdâsı olarak onunla birlikte Seddülbahir'de kaldı. Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra 1687 yılında Halep'e yerleşti. Halep vâlisi iken 1710'da ikinci kez sadârete getirilen Baltacı Mehmed Paşa'nın maiyyetinde, yirmi üç yıllık bir aradan sonra yeniden İstanbul'a geldi. Nâbî'nin ikinci İstanbul dönemi iki yıl sürmüş, kendisine bu dönemde şeyhü'ş-şu'arâ unvânı verilmiştir. 1712 vefat eden Nâbî, Karacaahmet Miskinler Tekkesi'nde medfundur. Nâbî, ikinci İstanbul döneminde Şehit Ali Paşa'nın tezkirecisi Abdürrahîm Çelebi tarafından derlenen, muhtevasında Râmî Paşa, Silâhdâr İbrâhîm Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa gibi idarecilere yazdığı mektupların da yer aldığı Münşe'ât'ına bir de mukaddime yazmıştır. (Karahana 2006: 258-260)

Silâhdâr İbrâhîm Paşa Kız Hüseyin Paşa'nın oğludur. Enderun'da yazıcılıkla görev hayatına başladı; hazîne-yi hümayûn kâtibi olduktan sonra 1704 yılında silâhdâr-ı şehriyârî görevine getirildi ama kısa bir süre sonra azledilip sürüldü. 1704'te vezirlikle Şehrîzor, 1705-1706'da Halep, 1707-1708'de Erzurum, 1709'da ikinci kez Şehrîzor, 1710'da ikinci kez Halep ve 1711'de Musul valisi olmuştur. Bu tarihten sonra Diyarbakır, Şehrîzor (üçüncü kez), İnebahtı, İstanköy, Ağrıboz, Maraş, Erzurum (ikinci kez), İçel gibi vilâyetlerde idârî ve askerî çeşitli görevlerde bulundu. İnişli çıkışlı bir görev hayatı olan Silâhdâr İbrâhîm Paşa 1724 yılında öldü; mezarı Erzurum'dadır. İbrâhîm Paşa, II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan'la evli idi. Nazım ve nesirde kâbiliyet sahibi olan Paşa, mizaha tutkun, âlim ve sanatkârlara düşküdü. (Mehmed Süreyya 1996: 778) Dîvân'ındaki kasîde

⁹ Nâbî'nin Silâhdâr İbrâhîm Paşa'nın Halep valisi olması üzerine kaleme almış olduğu târîh küt'asındaki

Resm-i dest-âvîze bu târîh ile itdi şürû'

Şân-ı me'vâ buldı İbrâhîm Pâşâ'dan Haleb

beytinde, bu târîh 1118 olarak tespit edilmiştir. (Bilkan 1997: 272)

ve kıt'a gibi şiirleri ile Münşe'ât'ındaki mektuplarından pâdişâh (IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed), sadrazam (Musâhib Mustafa Paşa, Râmî Mehmed Paşa, Baltacı Mehmed Paşa), vezir (Silâhdâr İbrâhim Paşa) ve valiler (Abdî Paşa) tarafından önemli ölçüde himâye gördüğü anlaşılan Nâbî, Halep'te iken Silâhdâr İbrâhim Paşa tarafından korunmuş ve desteklenmiştir. Özellikle Dîvân'ının tertibinde İbrâhim Paşa'nın yardım ve gayretleri önemlidir. (Bilkan 1995: 62-65)

Habeşîzâde Abdürrahîm Bey (Rahîmî), İstanbulludur ve Habeş valisi Mustafa Paşa'nın oğludur. Bazı vezirlere dîvân efendisi olduktan sonra dîvân-ı sultânî efendileri arasına girmiştir. 1715'de tezkireci-yi evvel, 1719'de mâliye tezkirecisi, 1723'te ikinci kez tezkireci-yi evvel olmuş, 1727'de ölmüştür. Üst düzey devlet adamları tarafından kabul gören Habeşîzâde, aynı zamanda hoşsohbet bir şâir olup Rahîmî mahlasıyla Dîvân tertip etmiştir. (Şeyhî Mehmed Efendi 1989: 476)

5. Metnin Muhtevâsı ve Üslûbu: Metnin ortaya çıkış süreci ile ilgili en geniş rivâyet, metnin Süleymâniye Kütüphanesi'ndeki nüshasında müstensihin yazdığı ön bilgilendirme notunda yer almaktadır. Diğer nüshaların rivâyetleri de aynı yönde olmakla birlikte daha sınırlıdır.

Bu rivâyetlere göre mektuplaşmaya sebep olan ilişkilerin ortaya çıktığı ve Nâbî'nin mektup şerhini kaleme aldığı zemin Halep şehri, zaman ise Nâbî'nin 1687-1710 yılları arasındaki Halep dönemi, bilhassa Silâhdâr Vezîr İbrâhim Paşa'nın 1705-1706 yılları arasındaki ilk veya 1710-1711 yılları arasındaki ikinci Halep valiliği dönemidir.

Bu mizahî niyetli ve dilli mektuplaşma aslında Silâhdâr İbrâhim Paşa ile Nâbî arasında gerçekleşmiş olmakla birlikte, ortaya çıkışını hazırlayan sürecin hikâyesinde Paşa'nın dîvân kâtibi Habeşîzâde Abdürrahîm Bey, Paşa'nın maiyyetindeki bir gulâm ve Paşa'nın konağında daha sonra Nâbî'nin hizmetine verilen Mahmûd da yer almaktadır.

Haleb'de İbrâhim Paşa konağının müdâvimlerinden olan Nâbî, zamanla Paşa'nın konaktaki hizmetkâr gençlerinden birine meyl eder. Bu genç, muhtemelen Paşa tarafından Nâbî ile ilgilenmekle görevlendirilmiştir. Nâbî'nin bu meylî Paşa'nın kulağına gider. Paşa ve Habeşîzâde, Nâbî ile eğlenmek için bir senaryo kurarlar. Deyim yerindeyse, Nâbî ava giderken avlanacaktır. Bu plândan sonra, Nâbî konağa her gelişinde gençler

kafese/perde arkasına geçecek, Kerkük mehteran bölüğünden Mahmûd adlı hizmetkâr ortaya çıkacaktır. Metne göre Mahmûd'un Nâbî ile ilgilenmesi Paşa'nın, Mahmûd'un da içinde yer aldığı maiyetiyle beraber Haleb'den ayrılışına kadar devam etmiştir.¹⁰

Şerh metninden anlaşıldığı kadarıyla, Mahmûd, tam anlamıyla bir insan azmanı, kara yağız, pehlivan yapılı, bedeninin her yeri aşırı derecede kıllı, kirpikleri çengel ormanını andıran, çok kötü kokulu, normal nefes alışında bile garip hırıltılar/horultular çıkaran, kötü ahlâklı (ahlâk-ı zemîme ile mevsûf) bir hilkat garibesidir. Bu hâliyle bile Mahmûd kendini Nâbî'nin gözde dilberi olarak sunmaktadır.

Mahmûd, Silâhdâr İbrâhim Paşa ile Habeşîzâde'nin ortak fikri, bir nevi muziplikleri, Nâbî'ye bir şakalarıdır ki metinden, muhtemelen Paşa'dan aldığı emirle, şaka yollu olarak yaşlı Nâbî'ye sözlü ve fiilî olarak sarkıntılık edip onu zor durumda bıraktığı izlenimi oluşmaktadır. Mâil olduğu gulâmin, kendi hizmetinden ayrılmasından zaten fazlasıyla müteessir olan Nâbî'nin, Mahmûd'un hâl ve hareketlerinden de çok muztarip olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰ Günümüzde Urfa'da yaygın olan şifâhî rivayetler, Mahmûd'un Nâbî'nin evinde hizmetçi olduğu yönündedir. Bu rivayetler de Nâbî'nin Mahmûd'un karakterinden, hâl ve hareketlerinden sıkıntı duyduğunu göstermektedir.

Mahmûd hakkında aşağıdaki anekdotları bize nakleden ve makalede kullanmamıza izin veren kıymetli dostumuz Mehmet Veysi Dörtbudak Beyefendi'ye bilvesile teşekkürlerimizi arz ediyoruz. Anekdotlar, sayın Dörtbudak'tan aynen alıntılanmıştır:

“Bu bilgiler Urfa'da kitapçılık yapan Sami Barlas'la 1984 yılında Yenişehir'deki evinde yapılan sohbetten nakledilmiştir:

Nâbî'nin Halep'te yaşadığı yıllarda Mahmûd adında gabî, nâdân, nezaketten bi-behre bir hizmetçisi varmış. Eve gelen misafirlere karşı kötü davranır, nezaketsizliklerde bulunmuş. Nâbî bir gün dayanamamış, ‘Bak Mahmûd, bundan sonra gelen misafirlere, su vereceğin vakit önce tasın veya bardağın içine bakarsın, bir şey yoksa öyle verisin.’ demiş. Aradan günler geçmiş. Bir akşam selamlikta otururken misafirlerden biri su istemiş. Mahmûd suyu getirip ikram etmiş, misafir suyu içtikten sonra bardağı alıp içini kontrol etmiş. Bardağı neden suyu içmeden önce değil de sonra kontrol ettiğini sorduklarında ‘Bardakta bir kurtçuk vardı; beyefendi onu içti mi içmedi mi ona baktım.’ demiş.

Yine bir gün Nâbî Mahmûd'a eve gelen misafirlerin ayakkabıllarını rahat giyebilmeleri için evin dışına doğru ters çevirmesini söyler. Bir akşam misafirler gidecekleri vakit, bir de ne görsünler, Mahmûd misafirlere kolaylık olsun diye ayakkabılları dışa doğru çevireceğine çarıkların içini dışa getirmiş ve ters çevirmiş.”

Söz konusu hadisenin yanısıra Nâbî için trajikomik bir durum daha gelişmiştir. Silâhdâr İbrâhîm Paşa Haleb'den ayrıldıktan sonra Haleb kadısı ve tahsildarı Nâbî'nin Mahmûd'dan çektiği ıztırâbı yeni vali Abdî Paşa'ya bildirmişler; Paşa da muhtemelen yine muzipçe bir düşünceyle, Nâbî'nin hizmetine Mahmûd'dan daha beter, gulyabânî sûretli, sararmış pis bıyıklı iki hizmetkâr vermiş. Bundan dolayı Nâbî'nin ıztırâbı kat kat artmış, Mahmûd'u adeta mumla arar olmuştur. Buna rağmen, metinde Nâbî Mahmûd'u hâlâ bir belâ olarak göstermiştir.

Silâhdâr İbrâhîm Paşa'nın maiyetiyle birlikte Haleb'den ayrılış yolunda Habeşîzâde'ye Mahmûd'un dilinden yazdırdığı mektup, Nâbî'ye takılmaya onu kızdırmaya ve söyletmeye yönelik, onunla şakalaşma niyetini taşımaktadır. Nâbî'nin bu mektuba cevabî şerhi de, aslında Silâhdâr İbrâhîm Paşa'ya yöneliktir; Paşa'nın niyetini anlayan Nâbî ağır mizahî (hezl ve şetm ü kadh boyutunda) bir üslûpla Paşa'ya bir ders vermek istemektedir. Bu konuda şöyle bir ihtimali göz önüne almak şerhin amacına ma'tuf görünmektedir: Nâbî, Mahmûd'un fizikî ve ahlâkî özellikleriyle alay eder görüntüsünün altında, muhtemelen, Paşa'nın fizikî ve ahlâkî zaafılarıyla alay etmektedir.¹¹

Divân edebiyatında mizahın genelde taşlama ve sataşma, hicvin de saldırma ve sövme sınırlarında örnekler vermiş olduğunu ifade eden Agâh Sırrı Levend (1989: 41), gülmece ve yergi edebiyatını amaç ve kapsam bakımından “incitmeyen gülmece ve alay”, “mutâyebe ve mülâtafa adı altında şakalaşma”, “kaba şaka, sataşma ve taşlama” ve “iğrenç yerme ve sövme” şeklinde gruplandırmaktadır. Nâbî, daha çok Mahmûd'un fizikî ve ahlâkî yönüne yönelttiği bu alay üslûbunda müstehcenliği aşırıya vardırmış, anlatımında mübâlağayı guluv derecesine götürmüştür. Nâbî insan dimağının dayanamayacağı kadar iğrenç ve insanlık onurunu ayaklar altına alan teşbihlerle Mahmûd'u tavsif ve tasvir etmiştir.

Mahmûd'un mektubuna önce kısa bir cevabî mektup kaleme almış, daha sonra da Mahmûd'un ifadelerini tek tek cevaplayarak şerh etmiştir. Mahmûd mektubunda kendisini, ayrılık hasreti ve ateşine Nâbî'nin

¹¹ Bu ihtimalin gerçeklik değeri noktasında da Paşa'nın fizikî ve ahlâkî özellikleri ile ilgili gerçekçi tarihsel bilgilere ihtiyaç vardır.

dayanamadığı, edâlı, işveli dilber olduğunu ihsas eden, yol boyunca karşılaştığı belâlardan Nâbî'nin duâ ve himmetleri ile kurtulduğunu belirten cümleler kullanmıştır. Mahmûd'un her cümlesinden sonra, Nâbî onun duygu ve düşüncelerini kesinlikle paylaşmadığını gösteren, bunu aksi yönde pek çok cümle ile destekleyen bir şerh oluşturmuştur.

Mahmûd kendisini “dil-berân-ı Kerkük”ten saymakta, “âyîne-misâl sine”, “nâz u şive”, “gülistân-ı cemâl” ve “ârız-ı tâbnâk” sahibi olduğunu ifade etmektedir. Nâbî de onun bedenî özelliklerini tasvirde “habâset-âgîn”, “cürûb-iştitâm”, “çehre-yi nâpâk-i gaseyân-engîz”, “kerihü'l-likâ-yı bed-simâ”, “zebânî-kıyâfet”, “cife-yi cism-i bed-bûy”, “bâr-gîr fışkısı”, “eczâ-yı beden-i sergîn-âgîn”, “çirk-i vücûd”, “sîne-yi tezek-endûd”, “sîne-yi orman-nümûn-ı gırbâl-nümâyîş”, “sârbânların çizmesi koncundan beten olan burun”, “Sıçan Ovası'nın tarlasından numûne olan çehre”, “Şâhmârân Kalesi'nin zindanından nişân veren ağız”, “ormanistan-ı rîş ü burût”, “çengelistan-ı fonda-müjgân” gibi teşbih ve ifadeler kullanmıştır.

Nâbî Mahmûd'un hâl ve hareketleri hakkında “ef'âl-i mekrûhe-yi kay-engîz”, “hâ-yı hınzîrî ile hor hor, gavgâ-yı kilâb-ı lâşe-hor gibi hır hır, mişezârda olan sadâ-yı hârâhârân-ı neccârân gibi uyumak”; câmehebî hakkında “köpek yatağı, ayı ini ve kara canavar deliği” gibi benzetmelerle anlatmıştır.

Mahmûd hakkındaki alaycı ve aşağılayıcı ifadelerin yanında, mektubun genelinde iğrenç ve müstehcen bir takım ifadeler de yer almaktadır ki, onları metin bağlamında Nâbî'den okumak daha uygun olabilir.

6. Nâbî'de Gulâmcılık İzleri mi? Eserleriyle, yapıp ettikleriyle tarihe mâl olmuş kişilerin gerçek şahsiyetleriyle, tarihi süreçten geçerek, çeşitli faktörlerle günümüze yansıyan kimlik ve kişilikleri arasında bazı farklılıkların olması olağan bir durum olarak kabul edilmektedir. Geçmişten günümüze toplumda “gulâmcılık” gibi yerilen, kesinlikle makul ve hoş karşılanmayan bir sıfatla Nâbî gibi edîb, âkil, fâzıl ve hikmetli bir şahsın adının yan yana getirilip bu sıfatın ona isnâd edilmesi, ithamdan da öte bir iftirâ olarak kabul edilme riski taşımaktadır. Böyle bir durum, hoşgörü sınırlarının zorlanmasıyla yukarıda mizahın çeşitli boyutlarıyla ilgili şirirleri alıntılanan Nâbî'yi sözden fiiliyata geçirmek anlamına da gelmektedir.

Makalenin konusu mektup şerhinin başında verilen bilgiler “Nâbî’de gulâmcılık olabilir mi? Olabilirse de hangi döneminde?” gibi soruları akla getirmektedir.

“Pîrlîk” döneminin başlarında yazmış olduğu Hayriyye’de “*Maṭlab-ı Lâzime-i Hüsn ü Cemāl*” başlığı altındaki

*“Şarṭ-ı âdâb ile kıl ḥüsne nigâh
Olma şehvet nazariyle güm-râh*

*Eylemiş şun‘-ı ezel âmâde
Şehvet içün de tarîk-i ‘âde*

*Duhterân-ı semen-endâm-ı semîn
Şer‘ ile şehvete âmâde zemîn*

...

Olma âlûde-i çirk-i ‘işyân

Ol nazâr-bâz-ı cemāl-i ḥübân” (Kaplan 2008a: 211-212)

beyitlerinde Nâbî, güzele şehvetle kendini kaybedercesine değil de edepli bir şekilde bakmak gerektiğini belirtmiş, Allâh’ın, şehveti normal yoldan teskin etmek için kızları yarattığına, bunun dışındaki yolların isyâna bulaşma anlamına geldiğine işâret etmiştir. Bununla birlikte, gerek kendi yazdıklarından ve gerekse hakkında yazılanlardan Nâbî’nin, bilhassa “Nâbî-yi Pîr” olduğu dönemlerde güzel civanlara meyl etmiş olduğunu gösteren ipuçlarına rastlanmaktadır.

Söz konusu mektup şerhi metninde adı geçen Silâhdâr İbrâhim Paşa, Habeşîzâde Abdürrahîm Bey ve Nâbî üçlüsünün adları, bu mektuplaşma dışında, müşâareye dönüşen bir başka noktada daha kesişmiştir ki mektuplaşmanın arka plânındaki olaylarla müşâarenin ortaya çıkmasındaki olaylar birbirine çok benzemektedir. Şâir ve yazarları himâye eden, sanatı destekleyen bir devlet adamı olan Silâhdâr İbrâhim Paşa Halep vâlisi iken onun divân kâtibi Habeşîzâde Rahîmî ile Paşa’nın muhitinde bulunan Nâbî birlikte bir kıt’a kaleme alırlar. Bu kıt’ada, eserlerinin istinsahı için hâlihazırdaki müstensih Yahyâ’nın yerine -ki Yahyâ’yı câhil, beceriksiz ve kaba bulurlar- Üsküdarî Çelebi’nin himmet buyurulmasını isterler, zirâ Üsküdarî Çelebi genç, güzel, eli yumuşak ve işe yatkın bir gulâmdır:

“Âşaf-ı ‘Âlî-cenâb Vezîr-i Fezâ’îl-me’âb Hüseyn Pâşâ-zâde Silâhdâr İbrâhîm
Pâşâ Merhûm Muḥâfîz-ı Halebû’ş-şehbâ Oldukları Eyyâmda Nâbî Efendi
Vezîr-i Müşârûn ileyh Dîvân Efendisi Habeşî-zâde Raḥmî Beg İttifâkla Bir
Kitâbdâr-ı Mevzûn-sîmâ Recâsıyla Tahîrîr İtdükleri Naẓmdur Kî Yahyâ Nâm
Kitâbdâr-ı Haṭ-âverdeden Şikâyeti Mutaẓammındur.

Şâ‘ib ü ‘Urfî vü Nâbî vü Raḥîmî Rûḥî
İttifâk üzre ricâ eylediler Paşadan

İdüp âşârumuzı bir yed-i nerme teslîm
Bizi kırtar kerem it dağdağa-i Yahyâ’dan

‘Arabî nüshaları kalsın anuñ destinde
Tâ ‘Arabla ‘Acem âsûde ola gâvğâdan

Üsküdârî Çelebî desti münâsib görinür
Hişşedâr olsun o da zâ‘îka-i ma’nâdan

Bizüm âşâr-ı perîşânumuzun cildi daḥı
Zevk-yâb olsun o güne yed-i müsteşnâdan”

(Bilkan 1997: 1131-1132)

Nâbî ile Habeşîzâde’nin gerçek niyetini anlamakta hiç zorlanmayan İbrâhim Paşa, bu isteğe Nâbî Dîvânı’nın bazı yazma nüshalarında da yer alan aynı vezin ve kafiye de bir kıt’a ile cevap verip, onların bu sevdâdan vazgeçmelerini tavsiye eder; isteklerinin yersiz ve gereksiz olduğunu, yaşlı ilerlemiş olan Nâbî-yi pîrin bunun gibi netâmeli işlerle uğraşmasının uygun olmadığını ifade eder:

“Vezîr-i Müşârûn ileyh Daḥı Kendü Şadef-i Ṭab‘-ı Güher-bârlarından
Enâmil-i Hâme-i Mu‘ciz-kârlarıyla İhtirâ‘ Buyurdukları Cevâb-ı Âb-dârdur.

Yed-i nerm isteyemez Şâ‘ib ü ‘Urfî bilürem
Ellerin çekmiş iken dağdağa-i dünyâdan

Oḳuyup anlaruñ âşârını tezkîr itmek
Farḳı var mı ‘acebâ rûḥların iḥyâdan

Zevk-yâb olmağa ḥ’âhiş bilürem kimdendür
Üsküdârî gibi bir dilber-i müsteşnâdan

*Biz bile zâ'ika-i vaşlına nâ'il degilüz
Luṭf'idü� fâriğ oluñ siz daḥı bu sevdâdan*

*Ḥazret-i Nâbî-i pîr ehl-i ḥaḳîkatden iken
Meyl ider mi şuvere meşgale-i ma'nâdan*

*Ḥabeşî-zâde gözetsün 'Arabî nüshaları
Ḥük-m-i dîvân bizümdür ne çıkar gavgâdan"*

(Bilkan 1995: 66)

Nâbî de, Paşa'nın cevaben yazdığı bu mükemmel kıt'ayı öven, Paşa'nın şiirdeki maharetini metheden, bununla beraber hâfız-ı kütübü olan Üsküdarî Çelebi'ye Habeşîzâde ile birlikte kalbî alâka beslemekten vazgeçmeyeceklerini bildiren cevabî bir kıt'a kaleme alır:

"Ba'dehu Nâbî Efendi daḥı âşaf-ı müşârün ileyhüñ nazm-ı şüreyyâ-nizâmlarına muḳâbil nişâr-ı dürer-i şenâ vü du'â itdükleridür.

*Ḥabbezâ nazm-ı dil-ârâ ki sürür itmışdür
Bir vezîr ibni vezîr âşaf-ı şâḥib-râdan*

*Böyle pâkîze-suḥan böyle edâ-yı rengîn
Şâdır olmaz katı çok şâ'ir-i bî-pervâdan*

*Lü'lü-i tevriye vü gevher-i îhâm o kadar
Görmedük çıkduğunu Ḥaḳ bu ki bir deryâdan*

*Kendü emşâli vezîrân arasında yokdur
Behre bulmuş o kadar memleket-i ma'nâdan*

*İde luṭf ile nigeḥbânlığını ḥazret-i Ḥaḳ
Ḥâtır-ı şâfî kabûl itmedüğü da'vâdan*

*Nâbîyâ gerçi aña cezb-i du'â itmededür
Ṭîb-i ḥulḳı gerek a'lâ vü gerek ednâdan*

*Lâk şimdi budur ümmîd-i muķîmân-ı Haleb
İtmeye ref'-i Hudâ sāyesini şehbâdan*

*Hele hıfz-ı kütübüñ da'vi-i ma'ñhûdından
Giçmezüz rabt-ı kulüb itdügümüz sevdâdan*

*Ṭaleb-i şûret olunsa ne 'aceb Nâbî-i pîr
İnfikākı nice mümkün şuverüñ ma'ñâdan"*

(Bilkan 1997: 1129-1130)

Bu müşâaredeki Üsküdârî Çelebi ile Yahyâ'nın, mektuplaşmadaki gulâm ile Mahmûd'u çağrıştırdığı ortadadır; olay örgüsündeki tek fark, Habeşizâde'nin burada Nâbî ile ortak hareket etmiş olmasıdır. Mektup şerhinde anılan, Nâbî'nin meyl etmiş olduğu gulâmın, Paşa'nın hâfız-ı kütübü Üsküdârî Çelebi olması bu minvalde düşünülebilecek ihtimâller arasındadır.

18. yüzyılda, verdiği pek çok magazinî malumat ile dikkat çeken Safâyî Tezkiresi'nin, Nâbî'ye dâir vermiş olduğu bazı bilgiler de ilginçtir. Tezkire'nin Nâbî bahsinde, onun İstanbul Mercan Çarşısı'nda ortaya çıkan bir berber hakkında şu beyti söylediği bildirilmektedir:

"O ser-tırâşa gözüm âb-gîne dükkândur

Kenâr-ı dîde fırâkıyla sük-ı Mercândur"(Çapan 2005: 641)

Devrinde hezl ve hicivleriyle tanınmış İstanbullu Sükûnî (Ahmed), Nâbî'yi de şu şetm ü kadh üslûplu manzûme ile ağır bir şekilde hicv etmiştir:

"Merhabâ ey Nâbî-yi çingâne-i âbişt-gulâm

Ey rezâletle be-nâm u v'ey mezellet-ihtîşâm

Râfîzî-mezheb kaçırıcı-meşreb ü kıbtî-revîş

Fâsık-ı bî-dîn erâzil-tab' u nekbet-irtisâm

Bir vezîre ked-ñudâ olmak neden lâyıķ idi

Bir senüñ gibi nuñûset bî-namâz u bî-şıyâm

Bulduñ ey kem-pāye fûrşat kaç'-ı ta'yînât idüp

Ked-ñudālıkda kapu ãalkından alduñ intikām

*Ked-ḥudālîk hem vekilḥarcılık kim itdi hey denî
Vezn olan çig bağılu apışsa bulur mı vezn-i tām*

*Şöhret-i Pinti Ḥamîdî maḥv kıldı hissetin
Ḥabbezā kim mel'anetde eyledüñ taḥşîl-i tām*

*Oldı naşbuñla umûr-ı âstâne herc ü merc
Buldı 'azlûñle yine küllî niẓām u intizām*

*Yanuña kıldı elüñ kiri vü yüzüñ karası
Ḥalk arasında osurmış gibi olduñ lâş-kelām*

*Bir zamān ardınca calk urduñ felâketle hele
Şâhid-i yek-sâle-yi devletle olduñ iḥtilām*

*Ger çi ma'zûl olduñ ammā pāye kaç' itdüñ köpek
Pāyuñ olsuñ pāy-dār u infişâlüñ müstedām"*

(Çapan 2005: 283-284)

Yine Osmânzâde Tâ'ib'in, Nâbî'ye hitâben söylediği şu hezlâmîz kıt'ası da, onun ihtiyarlık döneminde kendisine yakışmayan fiil ve hareketlerle itibarını iyice düşürmüş olabileceğinin işareti olması yönünden ilgi çekicidir:

*"Olmayalı Nâbiyâ hengāme-gîr-i Kıbtıyân
Lu'bdan kalmış koca ayıya dönmişsün hemân*

*Seni oynatmak diler ḥayrına ebnâ-yı zamān
N'ola olsa İbni Aydın nağme ile def-zenân"*

(Çapan 2005: 117)

Bizzat kendi kaleme aldığı kabul edildiği metinlerinden ve hakkında yazılanlardan Nâbî'nin ileri yaşlılık dönemi, olgunluk ve ilk yaşlılık dönemine nispetle çevresinde vakar ve saygınlığının azaldığı, belki bazı hususlarda şuûr ve ihtiyarının elden gittiği dönemdir, sonucu çıkarılabilir. Onun bu durumunun belgelenmesi ve yansıtılmasında, sahip olduğu itibarı çekemeyen hasımlarının rolü de mutlaka göz önünde bulundurulması gereken bir husus olarak kabul edilmelidir.

7. Tenkitli Metin: Nâbî'ye ait cevabî mektup ve mektup şerhinin, tespit edilebilen üç nüshasının karşılaştırılmasıyla bir tenkitli metin oluşturulmuştur. Bu nüshaların tenkitli metinde kısaltmaları ve künyeleri şöyledir:

S: "Mecmû'a", Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No: 3828, 29b-35a.

M: "Mecmû'a", Ankara Millî Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, No: 06 Hk 25/3, 83b-88a.

K: "Münşe'ât-ı Nâbî", Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 2174, 88b-91b.

Mektup şerhinin metninde, meşrûh mektubun cümleleri ve cümle parçaları italik, başlıklar koyu yazılmıştır.

Merhûm Nâbî Efendinin cevâb üzere şerh eyledikleri mektûb şüretidür ki zıkr olunur. Şüret-i mektûbdur ki zıkr olunur

Zeyl-i kitâbda tahrîr olunan mektûbuñ bâ'îşi budur ki bundan âkdem Çorlılı 'Alî Paşanın ket-hudâsı olan İbrâhîm Paşa Halebe menşûb olduklarında merhûm Nâbî Efendi belde-yi mezbûrda gûşe-nişîn ü inzivâda olmağla paşa-yı müşârun-ileyh hazretleri Nâbî-yi mûmâ-ileyhi muşâhib idinüp meclisinden dūr u münfekk itmeyüp evkât-güzâr iderler iken Paşa hazretlerinin kendi hıdmetine mahşûş üç nefer-i sâde-rû gulâmları olup hıdmet iderler iken Nâbî-yi derdmend mezkûr gulâmları nezzâreye alup hûsn-i laţîfleri ile hazz-ı nefis hâsıl eyledigine paşa hazretleri vâkıf oldukda dîvân efendisi ve hazîne-dâr ile müşâvere idüp bir dahı Nâbîye bir keder hâsıl olacak bir fi'l vücûda getürüp ol mütekeddir oldukça bize inşirâh hâsıl ola diyü bâzâr-ı endîşede 'azîm cüst ü cû eylediklerinde âhır-ı'l-emr dîvân efendisi nuţka gelüp efendimün izz-i şerîfi olur ise murâd-ı 'aliyyeleri üzere tedbir budur ki Nâbî Efendi meclis-i şerîfinüzde oldukça mezkûr sâde-rûlar ihtifâ ve bir bed-çihre ve ahlâk-ı zemîme ile mevşûf kimesneyi hıdmetlerine yakîn buyunlur ise hakkında bundan ziyâde 'azâb-ı elîm olmaz diyü takrîr-i kelâm eyledikde paşa hazretlerinin gâyetile pesendidesi olup etbâ'umuzdan evşâf-ı mezkûr ile bir nâtırâş yok midur diyü hazîne-dâra hıttâb u taleb eyledikde enderün-ı mehterândan belde-yi Kerkükde evşâf-ı câyü'z-zıkr ile

mevşûf Maḥmūd nām kimesneyi Nâbî Efendinün ḥıdmetine ta'fîn ve ma'zûl olunca 'azāba giriftâr idüp ba'de'l-'azl mezbûr Maḥmūd lisânından merḥûm Nâbî Efendiye maḥabbet-nâme tahrîr ü irsâl ve cevâbın taleb eylediklerinde ol daḥı tamâm şerḥ ve redd-i cevâb eyledikleri mektûb şüretidür ki bervech-î âtî zikr olunur.¹²

Hâzâ şerḥ-i mektûb-ı Nâbî ve redd-i cevâb-ı İnest¹³

Şiklet-ḳarîn keşâfet-rehîn ḥabâset-âgîn ya'nî Maḥmūd-ı Nemrûd-nümûd-ı bed-âyninün ḥużûr-ı mel'anet-âlûd-ı kerâhet-nümûdları şavbına envâ'-ı nefrîn ü dūšnâm ve âksâm-ı cürûb-iştitâm iblâğından soñra ser-cünbân-ı lâḥavle-gūyân i'lâm olunur ki senûn gibi içağası nāmında seg-i levend-ı¹⁴ 'ifrît-endâmuñ ḥıdmet-i şiklet-nümâsından ve çihre-yi nâpâk-i ğaşeyân-engîz-i murdârından ḥalâş olduğumuza mesrûr u ḥandân ve def'-i maraz-ı ḥâyil itmiş kadar şâdân iken ve senden muṭlakâ tarafumuzu ferâmûş ve bizi ḥâtır-ı cehennem-mişâlünden iḥrâc itmeden ğayrı tevâḳḳu'muz yoğiken eyyâm-ı müfâraḳat bir هفته miḳdârı¹⁵ mürûr itmedin ve zelzele-yi müşâhede-yi şüret-i tûrş-âverûñ henüz bir hoşça sükûn bulmadın iltizâm-ı mâ-lâyelzem vechi üzre eṣnâ-yı ṭarîḳda bir mektûb-ı u'cûbe-nizâmuñ gelüp¹⁶ vâsıl olup çend rûz nâyil olduğumuz şafâ-yı ḥâtıra yine mûriş-i ğubâr ve mü'eddî-yi ekdâr olmuşdur. Cenâb-ı Ḥaḳ ḥ'ân-ı berḥordârîden bînaşib eyleye. Âmin biḥurmeti

¹² S nüshasındaki bu açıklama kısmı M ve K nüshalarında sırasıyla şu şekillerdedir:

"EzMünşe'ât-ı Nâbî

Sa'âdetlü âşaf bin âşaf Silâḥ-dâr İbrâhîm Paşa ḥazretlerinin Maḥmūd nām siyâh 'Arab Nâbî Efendinün ḥıdmetine mülâzim ü musallaḥ olup paşa ḥazretleri 'azl ve Kerkûke 'azîmetlerinde eṣnâ-yı râhda Maḥmūd lisânından dîvân efendisi Ḥabeşî-zâde tesvîdiyle Nâbî Efendiye irsâl olunan mektûbdur ki tamâm şerḥ ü beyân birle çerb-nâmesidür." M

"Se'âdetlü âşaf bin âşaf Silâḥ-dâr İbrâhîm Pâşâ ḥazretleri vâlî-yi ḥıṭṭa-yı Ḥalebü's-sehbâ iken enderün ağalarından Maḥmūd Âga nām siyâh 'Arab Nâbî Efendi geldükde ḥıdmetine me'mûr olup çihre-yi bînûrından Nâbî Efendi şikâyet eyledükçe müşârun-ileyh Pâşâ laṭife-şinâs-ı kışşa-mizâc birle mezbûrî daḥı ziyâde taslîḥ eyleyüp temâşâsında iken Ḥalebden ma'zûl olup Kerkûke me'mûr olduklarında eṣnâ-yı râhda mezbûr 'Arabuñ lisânından dîvân efendisi olan Ḥabeşî-zâde müsveddesiyle 'alâṭarîḳı'l-laṭife Nâbî Efendiye irsâl eylediği mektûbdur ki vuşûlünde mûmâ-ileyh Nâbî Efendi mektûb-ı mezbûrî tamâm şerḥ u beyân birle çerb-nâmesidür." K

¹³ Hâzâ şerḥ-i mektûb-ı Nâbî ve redd-i cevâb-ı İnest S: Nâbî Efendi M, -K

¹⁴ levend-i MK: -S

¹⁵ miḳdârı MK: -S

¹⁶ nizâmuñ gelüp MK: -S

kulûbî'l-münkesirîn. Hâtimesinde cevâb recâsında¹⁷ olduğı i'âm itdüğünden nâşî havâle-kerd-i süfre-yi 'ibâret olan seg-i zebân-dırâz-ı temelluk-nümâdan bir pâre-yi üstüñ'ân dirîğ olunmak tecvîz-kerde-yi meşreb-i himmet olmamağın mektûb-ı kabîhu'l-üslûbuñ şarf-ı enfâs u evkâtıla te'essüf-künân tamâmen şerh ü irsâl olınmışdır. Erzurümde mühr-ken Mosise muqaddemâ tahrîr olınan mektûb-ı encümen-âşüb nazîresine sen dağı nâyil olmağıla Mosis rütbesine irtikâ egerçi saña sermâye-yi iftîhârdur ammâ derdmend Mosis gibi bir hünermende senüñ gibi nâdânı bu derecede teşrîk itmegile ol nâmurâdî âlûde-yi neng ü 'âr itdüğüümüzden şermsâruz. Fe lâhavle ve lâkuvvete illâ billâh.

Metn-i mektûb-ı Maḥmūd-ı ma'hūd-ı meşrûḥ budur¹⁸

Sa'âdetlü ḥaḳîkatlü ve bu bendelerine kemâl-mertebe şevḳ u maḥabbetlü efendim sulṭânüm ḥazretlerinüñ ḥâk-pây-ı sa'âdetlerine

Hâşâ şümme hâşâ lafz-ı¹⁹ şevḳ u maḥabbet şaḥîfe-yi 'âlemde zühür ideliden berü senüñ gibi bir kerîhü'l-liḳâ-yı bed-sîmâya kimse şarf itmemişdür. Saña maḥabbet itmek degül seni 'adâvet ṭarîkıyla dağı hâtıra getürüp telvîş-i ḥayâl-hâne itmek²⁰ ḥaṭâdur.

Şîve-yi dil-berân-ı Kerkükden efzûn da'avât-ı maḥabbet-nümûn ihdâsındar²¹ soñra

Ḥâk-i cehennem-ḥîz-i²² Kerküke isnâd-ı dil-berân itmekden faẓla ḥaṭâberḥaṭâ²³ iftirâ-yı şîve-yi dil-berân²⁴ iden yârânuñ Kerkükde vâkı' Gürgür Baba didükleri küh-ı âteşnâk²⁵ zebân-ı ḳalemin süzân eyleye. Âmîn. Gü'l-i sirîştân-ı bed-üslûb-ı Kerküke lafz-ı şîveyi sezâ gören yâdgâr 'acabâ ḥübân-ı pâlûde-beden-i İstanbula ne ta'bîr alıḳomışdır. Yâ lafz-ı şîveyi ḥılâf-ı mevḳı'ında isti'mâl itmegile dîvân-ı ḥaşrde ol lafz-ı nâzenînüñ dest-i

¹⁷ cevâb recâsında MK: -S

¹⁸ Metn-i mektûb-ı Maḥmūd-ı ma'hūd-ı meşrûḥ budur S: Metn-i mektûb-ı Maḥmūd-ı ma'hūd M, Metn-i mektûb-ı ma'hūd K

¹⁹ lafz-ı MK: -S

²⁰ ḥayâl-hâne itmek MK: ḥâne-yi ḥayâl dağı S

²¹ maḥabbet-nümûn ihdâsındar SK: nümûn ithâfındar M

²² cehennem-ḥîz MK: cehennem-nefir S

²³ faẓla ḥaṭâberḥaṭâ MK: faẓla-yı ḥıṭâb-ı ḥaṭâ S

²⁴ dil-berân MK: -S

²⁵ küh-ı âteşnâk MK: âteş-bâr S

feryâdından nice tahtlîş-i girîbân idebilir. Öyle mevzın-ı Ekrâd-ı bed-nihâd u mel'ânet-âbâd-ı rekik-bünyâddan kerb ü keder ü keselden gayrı hâlet nâme'mül idüğine nâm-ı nâmuvâfıkında olan üç kâf kâfidür. Huşûşan nısf-ı evveli ker²⁶ olmak kaç'an istimâ'ına 'adem-i cevâza işâret-i vâfidür.

Âteş-i iftirâkumuz ile mükedder olan şab'-ı laîfleri su'âl olunur.

Hem şab'-ı leîf-fetile tavşîf hem²⁷ senûn gibi zebânî-kıyâfetüñ firâkına süzân itmek tenâkuş ma'külesi idügi bedihîdür. Zîrâ laîf olan şab' evvelâ²⁸ senûn gibi guhrâb-ı beyâbânî ma'habbetine ma'hall olmaz ki şoñra firâk iktizâ eyleye. Senûn firâkuñ dil-berân-ı mevzûn-simânuñ²⁹ hayâlinden lezîzter³⁰ ma'cûn-ı müleyyen kadar şab'a³¹ nâfi' oldığı aşhâb-ı şabâyı'-ı laîfenüñ mücerrebîdür. Cenâb-ı Hâk senûn firâkuñ ni'metinden bizi mahrûm itmeye. Âmin³².

Benüm sa'âdetlü sulţânüm! Keyfiyyet-i hâlümüzden su'âl olunur ise

Estağfirullâh ve etûbu ileyh ki seni hâtıra getürüp hâlünden su'âl eyleyem. Seni hâtıra getürmek mü'eddî-yi isti'âze ve mücib-i istigfârdur. Cemî'-i vesâvis-i fâside vü evhâm-ı mühişe seni tefekkürden ehvendür. Farazâ haber-i şihhatuñı haber vireceklerine müteyakkın³³ olsam seni zebânuma getürüp hâlünden su'âl itmeyecegüm Hudâya 'ıyândur.

Eşnâ-yı râhda birkaç gûne beliyeye düş olmışiken

Zâdehallâhu ve ebkâhallâhu bu tefevvüh eyledüğüñ fâl-i bedûn 'ankarîb³⁴ derece-yi taḥkîka vukû'ı elţâf-ı hafiyeye-yi İlâhiden müsted'âdur.

Du'âñuz berekâtıyla ḥalâş olduk.

²⁶ nısf-ı evveli ker K: evveli ker M, evvelki şıfr S

²⁷ tavşîf hem M: tavşîfden şoñra S, tavşîfden şoñra hem K

²⁸ şab' evvelâ M: şab'at K, evvelâ S

²⁹ simânuñ SK: peymânuñ M

³⁰ hayâlinden lezîzter K: vişâlınden lezîz ü ter M, vişâlınden lezîz S

³¹ şab'a SK: -M

³² âmin M: -SK

³³ haber-i şihhatuñı haber vireceklerine müteyakkın K: haber-i küllî vireceklerine bile müteyakkın M, haberüñi vireceklerin bile müte'ayyin S

³⁴ 'ankarîb MK: -S

Eger du'âmda te'sîr olaydı menzil-i evvelde bâr-gîr fişkısı gibi bedenüni siperde-yi hâk ideridüñ. Lâkin bihamdillâh cenâb-ı Hâk bu arâzi-yi mu'addese-yi cife-yi cism-i bed-büyuñdan şıyânet eyledi.

Evvvelâ Sürgi tağından mürûr eşnâsında bir yüksek uçurum yirden atumuzuñ ayakları sürçüp düşmeğe karîb olmışiken du'âñuz berekâtıyla hâlâş oldu³⁵.

Ẓâhirâ cenâb-ı Hâk süvâr olduğıñ derdmend³⁶ hayvâna merhamet idüp her rüz bâr-ı³⁷ beden-i nâpâküñi çeküp büy-yi bedüñden müte'ezzi olduğıñ soñra 'âkıbet hâlâşıla mükâfât mu'ktezâ-yı 'adl-i Rabbânî iken ol zirvede üftâde olduğıñ taqdîrde³⁸ eczâ-yı beden-i sergîn-âğînüñ³⁹ ol hayvân-ı bîgünâhuñ dem ü lahmi ile âğuşte⁴⁰ ve 'urûk u a'sâbıyıla âmîlhte olmak lâzım gelmegile ğıdâ-yı kilâb u sibâ' olduğıñ zamânda dağı ol hayvân-ı bîzebânı iki kât 'azâbdan şıyânet-i İlâhî zımında senüñ dağı cism-i⁴¹ habîşüñ necât buldığı cây-ı iştibâh degüldür.

Ba'dehu bir nehr-i 'azîmden 'ubûr ideriken atumuzuñ kolanı gevşek bulunmağıla eger devrilüp suya ğarķ olmamuza bir ramaķ kalmışiken himmet-i 'alıyyeñüz ile Hızr yetişüp hâlâş oldu⁴².

Bu faķîrüh himmetinde kuvvet-i imdâd olaydı ol maħalde melekü'l-mevte imdâd ideridüm. Lâkin el-ħamdu lillâh ki vâķı' olmamış. Eger ol suya ğarķ olmak devletine nâyil olayıduñ egerçi rüy-yi zemîn çirk-i vücüduñdan rehâ bulurıdı⁴² ammâ lâkin kıyâmete deġin ol âbuñ cenâbeti⁴³ çıķmayup ġayrıları dağı derece-yi taħhîrden sâķıķ olduğından ġayrı derûnında bulınan mâhîlerüñ⁴⁴ ġuşı menba'-ı emrâz-ı ġünâġün olup ba'dezin ol âbdan saķy olınan mezrû'âtı tenâvül idenlerüñ evlâdı cümle bed-çihre vü bed-nümâ ve maraź-ı ġıkke vü cüzâma mübtelâ olurlarıdı.

³⁵ hâlâş olduķ MK: ķurtıldıķ S

³⁶ derdmend MS: -K

³⁷ bâr-ı MK: -S

³⁸ Rabbânî iken ol zirvede üftâde olduğıñ taqdîrde MS: Rabbânîdür hâlâş olduğıñ taqdîrce K

³⁹ âğînüñ MK: âyinüñ S

⁴⁰ âğuşte MK: -S

⁴¹ cism-i S: cân-ı K, -M

⁴² rehâ bulurıdı S: rehâ bulur M, hâlâş olurıdı K

⁴³ cenâbeti MK: ġabâseti S

⁴⁴ mâhîlerüñ MS: mâhîlerüñ ġıdâsı olup K

Bir şahrâda mızrâk oyunu eşnâsında bir bed-baht segbân atını zabı idemeyüp yed-i menhûsında olan mızrâğı benüm âyîne-mişâl sîneme karşı hınzîr gibi havâle idüp helâk olmamıza bir ramağ kalmışiken yine du'â-yı hayrîñuz ile⁴⁵ kendüsi zîr ü zeber olup biz halâş olduk.

‘Âkıbet senüñ gibi hınzîrîñ sebep-i helâki inşâ’allâh⁴⁶ öyle bir varṭa-yı hevlñâk olacağı muḳarrerdür. Ammâ bolay ki ḳarîben müjde-yi vuḳû’ı ile ol ṭarafda bulunan vücûdların daḫı nazarları çihre-yi murdârûndan halâş ola ğâlibâ ol mızrâğıñ ḥarbesine bir şâhib-tabî’atun eli ṭokanmağ gerek zîrâ senüñ sîne-yi murdârûña ta’alluḳ itmege tenezzül itmemişdür. Sen ṭururiken *hınzîr gibi* ta’bîri saña mızrâk havâle iden şeh-bâza ıtlâḳ⁴⁷ olunmağa çehâr mezhebde meşâğ yokdur. Hınzîr lafzı tamâm boyuña biçilmiş kaftanunđur. Ol ism-i şâyġân saña ıtlâḳ olunmadığı şüretde bir kimseye şâyân görilmeyüp ism müsemmâ gibi muğlaḳ kalur. Lâkin ba’de’l-yevm ism-i hınzîrîñ saña nisbeti sebebiyle o nâmı anlar daḫı ḳabûl idecegi maḥall-i iştibâhdur⁴⁸. Hele ṭursun⁴⁹ ammâ naḳş-ı ġarîb bu ki sîne-yi ḥarvâr girdârûñi âyîne-mişâl mücellâ⁵⁰ diyü âyinecilik ta’bîri taḥrîr itmişsin. Bu ta’bîr⁵¹ cemî’-i aşḫâb-ı nazarun mir’ât-ı ḳulûbına vâsiṭa-yı inkisâr olmuşdur. Lâkin ‘acabâ senüñ sîne-yi tezek-endüduña müşâbih âyîne bulınur mı diyü bâzâr-ı endîşede çok cüst ü cü eyledüm. Meymûnların dübürinden ve uyuz bâr-ġirlerüñ yağırından ġayrı ḥâṭıra gelmedi ammâ anlar daḫı bîmüy olmağıla sîne-yi orman-nümün-ı ġırbâl-nümâyişüne muvâfiḳ düşmedi. ‘Âkıbet kenîf sâḫalarında çukur yirlerde müctemi’ olmuş çirk-âb-ı bed-büy-ı müte’affinden ġayrı⁵² müşâbih bulamadum. Ammâ ol daḫı çend rûz te’şîr-i âftâb ile ḳâbil-i taḥḥîr yâḫud âmîziş-i âb⁵³ ile pāk⁵⁴ olup lâkin senüñ sîne-yi murdâr-ı mâder-zâduñ âteş-i düzaḫ ile bile ṭahâret ḳabûl itmeyecegin⁵⁵ mülâḫaza ol teşbîhe

⁴⁵ du’â-yı hayrîñuz ile MK: ḥayr-du’âñuz berekâtıyla S

⁴⁶ inşâ’allâh MS: -K

⁴⁷ ıtlâḳ MS: ḥavâle K

⁴⁸ lâkin ba’de’l-yevm ism-i hınzîrîñ saña nisbeti sebebiyle o nâmı anlar daḫı ḳabûl idecegi maḥall-i iştibâhdur SK: -M

⁴⁹ ṭursun S: o ṭursun K, -M

⁵⁰ mücellâ S: -MK

⁵¹ bu ta’bîr M: o ta’bîr K, -S

⁵² ġayrı K: -MS

⁵³ âmîziş-i âb M: âmîziş S, -K

⁵⁴ pāk S: ḳâbil-i taḥḥîr M, -K

⁵⁵ ṭahâret ḳabûl itmeyecegin S: ḳabûl-i ṭahâret itmeyecegin M, ḳâbil-i taḥḥîr olmayacağını K

dağı mânî' olmuşdur. Ammâ saña mızrâk havâle iden şeh-bâz *kendüsi zîr ü zeber oldı* didüğüne nev'an i'timâd câyızdır. Zîrâ senüñ çihre-yi şüm u nâmübârekünü⁵⁶ gören o қадарca ğaltân olmağıla ğalâş oldığına hezâr şükrler eylesün.

Lâkin bunlardan müşkil bir belâya dağı düş oldum ki sizden ketm itsem de bîvefâlık itmiş oluram taħrîr itsem hicâb iderem. Lâkin şart-ı maħabbet yine ketm itmeyüp hezâr şerm ü hicâb ile taħrîr itmekdür. Benüm efendim! Güzeller nâm menzilde şabâha qarîb⁵⁷ kendü ħ'âbgâhumda hezâr nâz u şîve ile miş miş uyuriken ruķabâñuzdan biri şavşa-kârlık hevesiyile câme-ħ'âbuma duħûl idüp⁵⁸ gülîstân-ı cemâlümünden büse-çîn⁵⁹ olup kâr-ı ma'ħudı mübâşerete dest-dırâz olmuşiken yine teveccüh-i derûnuñuz berekâtıyıla ħ'âbgâhumdan⁶⁰ bîdâr olup mezbûra⁶¹ leked-küb-ı pây-ı istîğnâ olmuşuzdur.

Bu maķûle ef'âl-i mekrûhe-yi kay-engîzün ketmi ve ifşası dağı birbirinden efzün mel'anet ü ħabâset oldığı zâhirdür. Ammâ cenâb-ı Ĥaķ mesâmi'-i müslimîni bu maķûle ta'birât-ı fâĥişeden ĥıfz eyleye n'olaydı.⁶² Cenâb-ı Ĥaķ yalnız bize degül seni tamâm-ı dünyâya⁶³ bîvefâ idüp bir sâ'at muķaddem cân-ı ħabîşünü zebâniyân-ı siyâsetgerân-ı düzaħıla hem-âĝuş ve cîfe-yi bed-reng-i bedenünü zîr-i liħâf-ı ĥâkde tu'me-yi mâr u müş eyleye. Bu mu'âmele-yi çirkin Güzeller menziline muşâdif olduğu ordu-yı mu'askerde olan⁶⁴ sayır güzellere nisbetile güzel ammâ senüñ çihre-yi serĝin-endüduña nisbetile ba'de'l-yevm ismi Çirkinler menzili olup şe'âmet-i çihre-yi murdâruñ⁶⁵ ol menzile dağı sirâyet ve taĝyîr-i ism ü şöĥret itdügi muķarrerdür. Gelelüm⁶⁶ miş miş uyurken ta'birine ĥayfâ vü dirîğâ ki senüñ bînî-yi nâmevzün ve dehân-ı künde büyük қalıbına şâyân ola ol ta'bir-i

⁵⁶ şüm u nâmübârekünü M: nâmübârekünü S, şüm u nâpâkünü K

⁵⁷ qarîb MS: qarşu K

⁵⁸ girüp MK: duħûl idüp S

⁵⁹ büse-çîn olup MK: büse alup S

⁶⁰ yine teveccüh-i derûnuñuz berekâtıyıla ħ'âbgâhumdan S: yine teveccüh-i derûnuñuz berekâtıyıla ħ'âbgâhumdan ħ'âbdan M, ħ'âbumdan K

⁶¹ mezbûra SK: -M

⁶² cenâb-ı Ĥaķ mesâmi'-i müslimîni bu maķûle ta'birât-ı fâĥişeden ĥıfz eyleye n'olaydı MK: -S

⁶³ seni tamâm-ı dünyâya S: dünyâya seni M, cümle dünyâya seni K

⁶⁴ ordu-yı mu'askerde olan M: ordu-yı 'askerde olan S, -K

⁶⁵ murdâruñ SK: murdâr-ı mâder-zâduñ M

⁶⁶ gelelüm SK: -M

nâzenîni sârbânlaruñ çizmesi kâncından bedter olan senüñ burnuñuñ deliklerine ve şarımsak häveninden künde bedter olan⁶⁷ ağızına ıtlâk itmenüñ ‘aynıyıla sehven kenîf sūrâhına altun düşürmekden aşlâ farkı yokdur⁶⁸ senüñ uyumağıñ tamâm hâ’-i hınzırî⁶⁹ ile ħor ħor belki⁷⁰ ġavġâ-yı kilâb-ı lâşe-ġ’âr ġibi ħır ħır olmağdan soñra kime lâyıķ olur. Mişezârda⁷¹ olan şadâ-yı ħârġârân-ı neccârân senüñ ħ’âbuña nisbet zârta-yı dil-berân kadar mevzûn olduğına senüñ bıyıķlaruñ dağı iki şâhiddür. *Ruķabânuzdan biri* ‘ibâreti ne‘ûzu billâhi minzâlik⁷² bir vechile hażm olunur ta‘bîr degüldür. Behey mekrûh u bed-liķâ kûh-ı Kâfuñ ‘ifritlerinden ve zindân-ı Süleymânüñ guhrâblarından ve cânn bin cânnuñ seġbânlarından saña tenezzül idüp meyl itmiş bulunur mı ki benî-Âdem ol çihre-yi ġırbâl-mişâlûñe meyl eyleye. *Câme-ġ’âbum*⁷³ ta‘birine dağı efsûs u dirîġ⁷⁴ ki köpek yatağı ayı ini ve kara cân-âver deligi kimüñ içündür. Anlar bile senüñ yatağıña⁷⁵ nisbet olduğıni işitseler ba‘de’l-yevm hâne-bîzâr olup zârûrî ihtiyâr-ı ‘uzlet idecekleri emr-i muķarrer ü⁷⁶ muķaķķakdur. *Gülistân-ı cemâlûmden bûse-çîn olmaķ* ‘ibâretinüñ dağı ħâline vâ-ġayfâ ve vâ-veylâ! Ormanistân-ı rîş ü burût ve ‘aynu’l-ķaķrân-ı dîde ve çengelistân-ı fonda-müġġânüñ adın *gülistân-ı cemâl* ķomanuñ da‘vâcısı yalıñız ben degül cümle aşġâb-ı suġan ve ħûbân-ı gül-çihre-yi nâzûk-beden olmağıla bu ta‘bîrûñ ħûn-ı nâġaķķına giren maġdûmı cenâb-ı Ĥaķķ anlaruñ inkisârından ħıfz eyleye. Bu ta‘bîr-i dil-peżîrûñ⁷⁷ lafz u ma‘nâsından ve teşbîh ü isti‘âresinden şermende olmayup irtikâb-ı taġrîr eylediğı maġall-i ta‘accüb ü istiġrâbdur. Tecâvezallâhu ‘anseyyi’âtihi. İki düm-i ħurûs-ı kûh-âlûddan bed-nümâyendeter olan kaşlaruñ ve Barût Köprisinüñ kemerlerinden saġt u bed-nümâ⁷⁸ olan bıyıķlaruñuñ ve Şıçan Ovasıñuñ tarlasından numüne olan çihreñüñ ve Şâh-mârân Kâl‘asıñuñ

⁶⁷ senüñ burnuñuñ deliklerine ve şarımsak häveninden künde bedter olan MK: -S

⁶⁸ yokdur SK: olmayup M

⁶⁹ hâ’-i hınzırî S: hâ’-i hınzır M, ħ’âb-ı hınzırî K

⁷⁰ belki SK: ħorlamağa ve M

⁷¹ mişezârda S: pîşezârlarda MK

⁷² billâhi minzâlik MK: billâh S

⁷³ câme-ġ’âbum K: câme-ġ’âbuñ MS

⁷⁴ u dirîġ MK: -S

⁷⁵ yatağıña SK: -M

⁷⁶ muķarrer ü M: -SK

⁷⁷ ta‘bîr-i dil-peżîrûñ MK: ta‘bîrûñ S

⁷⁸ saġt u bed-nümâ K: müte‘affin MS

zindânından⁷⁹ nişân viren ağzuñuñ ol gözi kızarmış muğlim-i rü-siyâh ‘acabâ neresinden büse-çîn olmak gerekdür. Bu sıfatlarıyla muttaşif olan çihre-yi murdârûndan büse-çîn olmağı ser-hânedecâset yalamağa meşkı geçmiş köpeklerden ğayrı irtikâb itmek nâmuhtemeldür. *Leked-küb-ı pây-ı istiğnâ* didüğün zâhir eşek depmesinün ıstılâhîsi olmak gerekdür. Ve *şavşa-kârlık hevesiyle kâr-ı ma’hûd mübâşerete dest-durâz oldı* didüğün nev‘an i‘timâda karıbdür⁸⁰ zîrâ ‘âlemde ne eşek siken gidiler vardır⁸¹. Tâyife-yi çingâne eyüleri ve yehûd-i⁸² Mısr timsâhı taşarruf itdüklerine şimdi i‘timâd eyledüm. Tekâzâ-yı galeyân-ı şehvetile ihtimâldür bir har-nihâd u bed-nijâd irtikâb itmiş ola. Ammâ anı dağı ‘aql bir vechile tecvîz itmez zîrâ ne kadar hayvânât-ı berri vü bahrî ve hûmâr-ı ünsî vü vahşî ve sibâ u behâyim var ise cümlesi senün çihre-yi binûruñdan müstahsen ve kıyâfetününden mevzûn oldığı cây-ı kîl ü kâl degüldür. Bir şahsuñ ne kadar dik-i şehveti galeyân ve tennûr-ı iştihâsı fûrûzân⁸³ eylese senün bürûdet-i sîmâ-yı zemherîrâneñi taḥayyül itdüğü sâ‘at cereyân-ı şehvetine mâye-yi incimâd belki ba‘de’l-yevm mādde-yi recüliyyetden sâkıf ve mahrûm-ı evlād olacağı muḥakkıktır.

*Egerçi bu taḥrîrâtın âteş-i iştîyâkıñuz her ne kadar germ olursa da*⁸⁴

Bu taḥrîrâtın âteş-i ğazabdan ğayrı germ yoḡdur.

*Yine ‘ârîz-ı tâbnâkümüz ḥayâl itdükde tesellî bulmañuz muḡarredür.*⁸⁵

Eger kendün mu‘tâda muḡalîf maḡ‘ad-ı mel‘ûnuñ tarafından rû‘yâda şüret-i bâz-gün üzre müsta‘mel olduñ ise hey derdmend senün ḥayâlündür yoḡsa bunda dil-berân-ı mevzûn-ı bîşumâr var iken şeytân gibi harîf ü zarîf ‘âlem-i rû‘yâda bir şürete temeşşül itdüğü şüretde ḥâşâ ki senün gibi kabîḡ-manzarı taşarruf itmege irtikâb eyleye. Hele İblîs bile zırafâ-yı ‘âlemün ḥavf-ı i‘tirâzından bu neng ü ‘ârî kabûl itmek ihtimâli yoḡdur.⁸⁶ El-ḡamdu lillâh

⁷⁹ numüne olan çihreñün ve Şâh-mârân Kal‘asınıñ zindânından SK: -M

⁸⁰ nev‘an i‘timâda karıbdür S: nev‘an i‘tikâda karıbdür M, nev‘a-mâ i‘timâdı câyızdür K

⁸¹ ‘âlemde ne eşek siken gidiler vardır MK: -S

⁸² yehûd-ı MS: fellâḡ-ı K

⁸³ ve tennûr-ı iştihâsı fûrûzân K: ve tennûr-ı şehvet iştihâyâ feverân M, -S

⁸⁴ egerçi bu taḥrîrâtın âteş-i iştîyâkıñuz her ne kadar germ olursa da SK: -M

⁸⁵ yine ‘ârîz-ı tâbnâkimüz ḥayâl itdükde tesellî bulmañuz muḡarredür SK: -M

⁸⁶ eger kendün mu‘tâda muḡalîf maḡ‘ad-ı mel‘ûnuñ tarafından rû‘yâda şüret-i bâz-gün üzre müsta‘mel olduñ ise hey derdmend senün ḥayâlündür yoḡsa bunda dilberân-ı mevzûn-ı bîşumâr var iken şeytân gibi harîf ü zarîf ‘âlem-i rû‘yâda bir şürete temeşşül itdüğü şüretde

senûn çihre-yi mekrûhuñdan⁸⁷ hâlâş olduğumuz şükranesi dâyire-yi âşâfide olan ahıbbâmuzuñ firâkına dañı ser-mâye-yi tesellî olmadadır. Zahr-ı mektûbda olan mühr-i ğarîbü'r-resm-i 'acîbü'l-ħaṭṭuñ Kerkûk güristânında bulunan seng-i mezâr naķşından ve ħarmanlar üzerine başılan tahta resmi ve ṭamġâsı⁸⁸ ve Eflaķ ve Boġdan kapu keṭhüdâlarınuñ deyn-i temessüklerinde olan mührden ve necâsetile âlûde olmuş pençe-yi kilâbuñ zemîn üzre başıduğı naķşdan⁸⁹ ve kilîsâ dîvârlarında zimmîleruñ kızıl yumurta boyasıyla pençeleri resminden farkı ma'lûm degül tamâm içinde olan erkâm u ħurûf çihre-yi bînûruñuñ kâlıbına başılmıṣ⁹⁰ ṭâbaka'n-na'î bi'n-na'î olduğına ta'accüb olunmuşdur. Seyr idenler kimi uyuz bâr-ġîrûñ saġrısında olan daġdur ve kimi Kerkûk oduncılarınıñ eşeginuñ yaġrıdır ve kimi dañı birkaç it sikine ve yâhud eşek sikine yapıṣmıṣ arı lâşeleridür⁹¹ diyü ħükm idüp lâkin 'âķıbet bu gönderdüğüñ mektûb şuhûd-ı zûr ile işbât olunmuş ħucce-i müzevvere olmağıla berîn-i⁹² varaķada daġ teşhîr olunmuşdur ve bunuñ üzerine olduğıñ⁹³ imzâ itmişlerdür. Ey mekrûh-ı bed-siriṣt! Saña ne güne bed-du'â ideyüm ki senûn sirâyet ü şe'âmetûñden nâṣî itdüğüñ ħıdemât-ı şıķlet-âmiẓleruñ ħikâyesi faẓiletlü monlâ efendi ve 'izzetlü muḥaṣṣıl âġa lisânından sa'âdetlü ve devletlü muḥâfîz-ı Ĥaleb 'Abdî Paṣa ħazretlerinin meclis-i şerîflerinde dañı müzâkere olunmağıla senden biñ beter iki kibrîti bıyıklı zebânî cehennem kıyâfetli⁹⁴ ġül-i beyâbânî şüretli dîv-peyker şaḥş ħıdmetümüzde biṣabr u şekîb saña raķîb olmuşlardur. Egerçi köpek murdâr gitdüñ ammâ yirüñi boş koymaduñ. Birden beter ikisi zühür eyledi ammâ anlaruñ yanında file nisbetile deve ve ħınzîre nazarıla ayu ķadar nev'an insâna yakîn olmaķ ihtimâlûñ vardır ammâ *la'net beher se* ta'bîri üçüñüze dañı erzânîdür. Eger 'âr u ġayretuñ var ise ol tarafda ķahrûñdan çatlayup

ĥâṣâ ki senûn gibi kaḫîl-manzarı taṣarruf itmege irtikâb eyleye hele İblîs bile zırafâ-yı 'âlemûñ ħavf-ı i'tirâzından bu neng ü 'ârı kabûl itmek ihtimâlî yokdur. MK: -S

⁸⁷ çihre-yi mekrûhuñdan MS: gibi necis bârân-zededen K

⁸⁸ başılan tahta resmi ve ṭamġâsı K: başılan tahtaya resm ü ṭamġâdan M, tahta ṭamġâdan S

⁸⁹ ve necâsetile âlûde olmuş pençe-yi kilâbuñ zemîn üzre başıduğı naķşdan MK: -S

⁹⁰ farkı ma'lûm degül tamâm içinde olan erkâm u ħurûf çihre-yi bînûruñuñ kâlıbına başılmıṣ SK: -M

⁹¹ ve kimi dañı birkaç it sikine ve yâhud eşek sikine yapıṣmıṣ arı lâşeleridür K: ve kimi dañı birkaç at siñeginuñ yâhud eşek derisinüñ yapıṣmıṣ lâşeleridür M, -S

⁹² berîn-i K: سيارين M, سيدين S

⁹³ olunmuşdur ve bunuñ üzerine olduğıñ K: olunmuşdur ve bunuñ üzerine M, olduğıñ S

⁹⁴ cehennem kıyâfetli MK: şıfatlı S

helâk olursın ve bu tarafda olan yeñi 'aşıklarumuz dañı âteş-i 'ışkumuza taħammül idemeyüp anlar dañı qarîben helâk⁹⁵ olurlar ise üçüñüzden birden ħalâş olmış oluruz. Ni'me'l-maṭlûb ve ni'me'l-me'mûl ve ni'me'l-mes'ûl⁹⁶. Bâķi bir gün muḳaddem ser-nigün-ı dergeh-i Yezdân bād biRabbî'l-'ibād⁹⁷. Mine'l-faķır Yûsuf Nâbî.⁹⁸

Sonuç

Göröldüğü gibi şerh, sadece metni anlama, anlatma ve yorumlama niyetiyle yapılmaz; bir metinden hareketle, iç dökme, duygu ve düşünceleri açma aracı olarak da kabul edilebilir. Nâbî'nin bu şekli şerhle amacı, sadece İbrâhim Paşa'ya şaka yollu, mizahî ve hezlâmîz bir üslûpla mesajını iletmek; duygu ve düşüncelerini ortaya koyarak şerh etmektir. Nâbî bunu yaparken sanatkârâne nesir üslûbunu kullanmıştır; öyle ki, meşrûh metnin değil de bu şerh metnin bazı yerleri şerh edilmeye muhtaçtır. Sonuçta bu mektup şerhi “duygu ve düşüncelerin şerhi” şeklinde tavsif ve tasnif edilebilir.

Nâbî'nin, bazıları gulâmcılık izleri de taşıyan mizahî sohbetlerini ve yazışmalarını erkek mahfillerinde dostları arasında yaptığı anlaşılmaktadır. Dîvân edebiyatındaki manzum ve mensur mizahî metinlerin ilmî usûllerle ortaya çıkarılması, tarihsel gelişimi içinde Osmanlı sosyal hayatı ve toplumsal suurlaltının bu özel ve hassas alanlarının sağlıklı bir şekilde incelenebilmesi için elzem görünmektedir.

KAYNAKÇA

BİLKAN, Ali Fuat (1995), “Nâbî'nin Sanat Çevresi ve Sanatçı Dostları”, *Yedi İklim*, (65): 62-69.

BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı I-II*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

⁹⁵ helâk MS: sūzân-ı belâ K

⁹⁶ ni'me'l-maṭlûb ve ni'me'l-me'mûl ve ni'me'l-mes'ûl K: -MS

⁹⁷ biRabbî'l-'ibād K: fehuve'l-murād M, -S

⁹⁸ mine'l-faķır Yûsuf Nâbî S: -MK

DAĞLAR, Abdülkadir (2007), “Hacı İbrâhim Efendi’nin ‘Şerh-i Belâgat’ı (Metin)”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, II (4): 321-370.

ÇAPAN, Pervin (2005), *Muṣtafa Şafâî Efendi, Tezkire-i Şafâî (Nuḥbetü'l-Âṣâr Min Fevâ'idü'l-Eṣ'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

İNCE, Adnan (2005), *Sâlim Efendi, Tezkiretü's-Şuarâ*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

KAPLAN, Mahmut (2008a), *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

KAPLAN, Mahmut (2008b), “Nâbî'nin Mizah Anlayışı”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'ın Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu 27-28 Mayıs 2008 (Bildiriler)*, İstanbul.

KARAHAN, Abdülkadir (2006), “Nâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX11: 258-260.

KORTANTAMER, Tunca (2007), *Temmuzda Kar Satmak*, (haz. Fatih Ülken-Şerife Yalçinkaya), Ankara: Phoenix Yayınevi.

KORTANTAMER, Tunca (1991), “Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu”, *Osmanlı Araştırmaları*, XI: 215-228.

LEVEND, Agâh Sırrı (1989), “Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi (hezl ve hecv)”, *TDAY-Belleten*, (1970): 37-45.

Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No: 3828, 29b-35a.

Mecmû'a, Ankara Millî Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, No: 06 Hk 25/3, 83b-88a.

Nâbî, *Münşe'ât*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 2174, 88b-91b.

Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmanî*, (haz. Seyit Ali Kahraman-Nuri Akbayer), I-VI, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

MENGİ, Mine (2000), *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Şeyhî Mehmed Efendi (1989), *Vekayîü'l-Fudalâ I-III*, (haz. Abdülkadir Özcan, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, III-IV), İstanbul: Çağrı Yayınları.

ÜN, Cumhur (2008), “Nâbî'nin Bir Latifesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (1): 241-258.